

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ ДАЛЕКТНІЙ ГРУПІ

Бичко З.М.,
Тернопільський державний педагогічний
університет ім. В.Гнатюка

Ця тематична група слів багата на словотвірні варіанти, гетероніми, гіперо-гіпонімічні відношення. Лексику, пов'язану з людиною та її рисами (внутрішніми і зовнішніми), вивчали Й. Дзєндзелівський, К. Лук'янюк, В. Лєснова (Чевердак), А. Поповський. Проте аналізована лексика в наддністрянському говорі не стала предметом системного вивчення в українській діалектології.

Як у літературній, так і в діалектній мові аналізована лексика об'єднується у два розряди стосовно до її семантики: слова з позитивним семантичним навантаженням і слова із негативним семантичним полем. Треба відзначити виразний ізоморфізм цього лексико-семантичного угруповання між двома лінгвальними системами. Правда, в діалектній системі фіксуються слова, яких немає в літературній мові. Усі вони характеризуються чіткою паспортизацією щодо говірок або є притаманними цілому говорі. Діалектна матриця аналізованої лексики переважно накладається на таку матрицю літературної мови:

(про зовнішність, вік) *безбородий, безвусий, білий, білобрисий, блідий, бородатий, вайлуватий, випещений, виснажений, високий, волохатий, вродливий, вусатий, гарний, гладкий, головатий, гостроносий, дебелий, довгий, довгоногий, довгорукий, дужий, жиливий, замузаний, зарослий, засмалений, заспаний, капловухий, кволий, клишоногий, короткозорий, короткорукий, кострубатий, круглий, кульгавий, куцоногий, куцорукий, лисий, маленький, мишавий, молодий, невисокий, неголений, незграбний, немічний, неотесаний, непоказний, непримітний, нещасний, носатий, опецькуватий, підстаркуватий, підтоптаний, побитий, прилизаний, присадкуватий, пузатий, рудий, рябий, сивий, сильний, слабий, смішний, солідний, старий, статечний, страшний, стрункий, сутулий, сухий, тілистий, товстий, тонкий, утлий, хороший, худий, чистий, чорний, чубатий, щелепатий, щуплий;*

(про риси характеру, психологічне сприйняття) *бадьорий, байдужий, безпорадний, безсилий, без'язикий, боязкий, вайлуватий, вдумливий, впертий, веселий, гарний, гонорливий, гордий, дикий, добрий, довірливий, дурний, жадібний, жвавий, зажурений, заздрісний, закоханий, замордований, замріяний, затятий, збуджений, здивований, злий, злобний, змучений,*

змінений, кумедний, кусливий, лагідний, ледачий, лихий, лукавий, лютий, моторний, мстивий, м'який, надутий, наївний, насуплений, нашорошений, невезучий, невеселий, непосидючий, нервовий, нестриманий, нещасний, ніжний, нудний, озлоблений, палкий, переляканий, печальний, пихатий, підступний, поважний, повільний, понурий, потайний, похмурий, привітний, приємний, роздратований, розумний, сердитий, серйозний, скажений, скромний, смирний, сміливий, смішний, смутний, спокійний, суворий, твердий, тихий, тривожний, тяжкий, улесливий, усміхнений, хитрий, цікавий, чемний, чесний, чулий, щасливий, щедрий, щирий;

(про зовнішні та психічні ознаки людини) бідний, близький, божевільний, божий, веселий, виснажений, вихований, відвертий, вірний, втомлений, вчений, грішний, добрий, дурний, жадібний, заможний, зарозумілий, злий, зловісний, красивий, кмітливий, культурний, лукавий, милий, мудрий, невезучий, недобрый, непривітний, неситий, нещасний, нікчемний, новий, обережний, паршивий, переляканий, поганий, порядний, правдивий, продажний, проклятий, простий, пустий, розумний, серйозний, славний, темний, упертий, хижий, хитрий, цікавий, чесний, щасливий, щирий.

До складу тематичної групи лексики, пов'язаної з людиною, входять різні лексико-семантичні групи, такі як: "назви осіб залежно від статі, віку, стану", "зовнішній вигляд людини", "фізичний стан, психологічне сприйняття", "поведінка людини", "ставлення до праці" тощо.

Як і в інших тематичних групах лексики, тут також фіксується чимало власне наддністрянських замкнених ізоглос. Найбільш виразно та чітко зібраний матеріал групується в такі розряди лексики: 1) меліоративна лексика; 2) пейоративна лексика; 3) нейтральнооцінна лексика.

До першого розряду належать лексеми, в семантичній структурі яких виявляються позитивнооцінні семи, наприклад:

гоноровий (весь ареал) — 'гордий';
гречний (весь ареал) — 'ввічливий';
джи^гун — 'охайний'.

Другий розряд пейоративної лексики організовується назвами людини, в яких домунує негативна сема. Цей розряд розпадається на дві групи. До першої групи належать слова, які називають зовнішні риси людини, приміром:

бе^гарник — 'здоровань';
вал 'гура — 'незграбна людина';
варган ', *вар^тата* — 'губата людина'.

Друга група пейоративної лексики — це слова для позначення внутрішніх рис людини, наприклад:

бам^була (мозаїчне вся територія) — 'недотепа'*;
'бат *'ар* — 'гультай'.

До третього розряду нейтральнооцінної лексики відносимо слова, які не несуть у своїй семантиці позитивних чи негативних сем, наприклад:

байст^рук — 'позашлюбна дитина'¹;
'бен *'карт* — 'позашлюбна дитина'.

Як видно, найбільшу лексико-семантичну групу становлять пейоративні лексеми на позначення внутрішніх і зовнішніх рис людини. За статистичними даними, пейоративна лексика становить 90 % від загального числа аналізованої тематичної групи лексики.

Можна зробити висновок про те, що аналізована тематична група в досліджуваних говірках складається з багатих синонімічних гнізд і гетеронімних рядів, які здебільшого репрезентують семеми, пов'язані із зовнішніми і внутрішніми рисами людини.

Лексика, пов'язана з найменуванням людини за зовнішніми ознаками і рисами, в ареалогічному аспекті характеризується значною кількістю видових корелятивів у різних говірках порівняно з родовими домінантами.